

התפתחות לשונית בקרב דוברי ערבית בחברה רב-לשונית

עורכות: בהא' מח'ול ועלית אולשטיין

Language Development among Speakers of Arabic in a Multilingual Society

Bahaa' Makhoul and Elite Olshtain

עורכות הספר: ד"ר בהאא' מח'ול, אורנים - המכללה האקדמית לחינוך,
האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת חיפה
פרופ' עלית אולשטיין, האוניברסיטה העברית בירושלים, מכון מופ"ת,
שאנן - המכללה האקדמית הדתית לחינוך

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

עורכת טקסט ולשון: עפרה פרי

עורכת לשון אחראית: אדוה חן

עורכות גרפיות: אורית לידרמן, מאיה זמר-סמבול

מעצבת העטיפה: מאיה זמר-סמבול

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר
ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה
או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

מסת"ב: 1-144-530-965-978

© כל הזכויות לתמונות וליצירות שמורות ליוצרים

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ט 2018

טל: 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: איילון הפקות בע"מ

תוכן העניינים

מבוא | בהאא' מח'ול ועלית אולשטיין.....5

שער ראשון: ערוצי הבנה בשדה האוריינות

קידום של מימונות הבנה בעזרת תוכנית התערבות אינטראקטיבית-
אינדיבידואלית ממוחשבת | בהאא' מח'ול ועלית אולשטיין.....15

התרומה של מודעות מורפולוגית להבנת הנקרא בערבית | ורד וקנין-נוסבאום,
סוהיר סבאח ורנדה עבאס.....45

שילוב אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה בהוראת הטקסט העיוני |
ראויה ג'רג'ורה-ברבארה ורימא אבו ג'אבר-בראנסה.....67

השפעות הסוגה הספרותית ואופן הצגת הטקסט על הבנת הנקרא |
בהאא' מח'ול ות'וריא קובטי-משיעל.....87

הערכה של תפיסת דיבור אצל ילדים דוברי ערבית עם ליקויי שמיעה |
ח'לוב קעואר ויהודית רוזנהויז.....105

שער שני: ערוצי תרבות בשדה האוריינות

טקסטים גרפיים כשפה כתובה בגן הילדים | חוה תובל ועביר שאהין.....137

הרהורים על הוראת הספרות בין כותלי בתי הספר הערביים בישראל: הטקסט
הספרותי הערבי כמכניזם לשינוי תרבותי | בסיליוס בוארדי.....153

קלינאי תקשורת ערבים בישראל: עמדות באשר להתאמה לשונית-תרבותית בהכשרה האקדמית ובעבודה המקצועית רחל יפעת, עירית מאיר וסיגל עוזיאל-קרל.....	170
ביטויים מרפררים של ילדים דוברי ערבית בנרטיבים דבורים וכתובים עביר שאהין וסיגל עוזיאל-קרל.....	188
התפשטות השפה האנגלית בקרב האוכלוסייה הערבית והיהודית בפלסטין לפני קום המדינה נזיה קסיס.....	208
על המחברים.....	223
תקציר באנגלית.....	227

מבוא

בהאא' מח'ול ועלית אולשטיין

לפנינו אסופה ראשונה העוסקת בהתפתחות הלשונית של דוברי ערבית החיים בחברה רב-לשונית, המבוססת כולה על מחקרים שנערכו בישראל בידי חוקרים מן המכללות והאוניברסיטאות בארץ. בדומה לקהילות דוברי הערבית בעולם, גם הקהילה המקומית מתמודדת עם תופעת הדיגלוסיה המאפיינת את השפה ערבית והמשפיעה על רכישת האוריינות בשפת האם, ועם קשיים נוספים המשפיעים על תהליך הרכישה (אסמיר, 2001 [ערבית]; משרד החינוך, 1989, 1991). למעשה, על דוברי הערבית בישראל לרכוש ארבע שפות: השפה המדוברת של סביבתם; השפה הערבית המודרנית התקנית; העברית, שהיא שפה שנייה בסביבה הרחבה; והאנגלית, שפת התקשורת הבין-לאומית. אין ספק שזהו מצב מבורך, שכן כך שולט הילד הערבי בכמה שפות, ועם זאת הוא מקשה על תהליך הלמידה ועל ביסוס האוריינות.

דיגלוסיה (diglossia) היא מצב של כפל שפה. במקרה של הערבית, בצד השפה המשמשת לתקשורת יומיומית, כלומר ערבית מדוברת על להגיה השונים לפי המיקום הגאוגרפי, קיימת שפה המשמשת לצרכים פורמליים, כגון כתיבה ותקשורת אקדמית, וברמה הגבוהה ביותר לצורכי דת. זוהי הערבית התקנית המודרנית, שהיא המִשְׁכָּן של הערבית הקלסית והספרותית, הערבית של הקוראן (Saiegh-Haddad & Henkin-Roitfarb, 2014). מצב זה מציב אתגרים מרובים לא רק לרוכשי השפה הערבית כשפה זרה, אלא גם לדוברים ילידים הלומדים לקרוא ולכתוב. הלהג העממי המדובר נחשב לנמוך יותר, והלהג הגבוה מעיד על השכלה ומוערך יותר. כשילד דובר ערבית מתחיל את לימודיו בבית הספר הוא שולט היטב בערבית המדוברת בסביבתו, ובית הספר הוא שאמור לחשוף לפניו ולטפח לאורך הדרך את השפה התקנית הספרותית. מכיוון שאין דוברי ערבית תקנית ילידים, על כל לומד ולומד להתמודד עם אתגרי רכישתה במסגרת בית הספר.

הקושי הראשון שתלמיד כיתה א' נתקל בו כרוך בראשית הקריאה. מחקרים רבים הראו שילדים שלומדים לקרוא בשפה הדבורה בפיהם עושים זאת מהר יותר ובהצלחה רבה יותר מאחרים. אין זאת אומרת שאין דמיון בין השפה הדבורה לשפה התקנית, אך עדיין המרחק ביניהן יוצר קשיים. המצב הדיגלוסי משפיע על

ההתפתחות הלשונית והמטא-לשונית וכמובן על התפתחות הקריאה (Saiegh-
 2007, 2005, 2004, 2003, Haddad). רוב המאמרים בספר זה נוגעים בקשר
 וביחסי הגומלין שבין המציאות הדיגלוסית והתפתחות האוריינות בערבית.
 ילדים מפתחים את הידע הלשוני והמטא-לשוני שלהם על רבדיה של השפה
 ועל משלביה, ואת מימונויות השימוש התקשורת-השפתי בהיחשפם לשפה
 השולטת בסביבתם. התשומה הלשונית מספקת להם את המשאבים המרכזיים
 להבנה ולהבניה של טקסטים המקובלים בחברה שבה הם גדלים. התפתחות
 האוריינות חלה לאורך החיים, אך לתשומה הלשונית יש חשיבות רבה בשנות
 הילדות, כשהחשיפה במסגרת הסביבה המיידית ובשנות בית הספר מזמנת
 לילדים מפגשים עם טקסטים מגוונים, כתובים ודבורים כאחד.

אוריינות בשפת האם פירושה שימוש במשלבים שונים, שליטה במערכות
 מורכבות של צורות דקדוקיות והרחבה של לקסיקון האוריינות. כל אלה נרכשים
 בתהליך ההתבגרות מתוך תשומה כתובה (משרד החינוך, 2015). מאמרים
 אחדים באסופה זו עוסקים במפגש של מתבגרים עם טקסטים כתובים בערבית
 ובהתערבויות חינוכיות המנסות להקל עליהם תהליך זה (ראו פירוט בהמשך).

בשנים האחרונות מדגישים יותר ויותר בעולם המערבי את החשיבות של
 בניית מערך פדגוגי שיקדם את יכולת ההתמודדות של התלמידים עם טקסטים
 ההולכים ועולים במורכבותם. שינויים במערך ההוראה והלמידה נועדו בין
 השאר לסייע לתלמידים לקרוא, ללמוד ולהגיב על טקסטים מידעיים ונרטיביים.
 עם שינויים אלה נמנים איזון בין מספר הטקסטים המידעיים לנרטיביים, קריאת
 טקסטים ההולכים ועולים במורכבותם, מענה על שאלות מבוססות טקסט
 וכתובה בהישענות על מקור מידע. קהילת המחקר החינוכי-יישומי רואה
 בשינויים אלה מתווה להוראה משמעותית ורלוונטית לתלמידים בעידן הנוכחי
 (Elish-Piper, Wold, & Schwingendorf, 2014).

שינויים מסוג זה באים לידי ביטוי גם בישראל. אמארה (2013) טוען כי סכסוכים
 פוליטיים משפיעים על הדפוסים החברתיים והלשוניים של בני המיעוט, וכי
 השפה מגיבה לשינויים המתחוללים בעקבות אותם סכסוכים. על כן נוכל לשער
 כי האתגרים העומדים מול על בן מיעוט במדינת ישראל מעמיסים עוד יותר על
 יכולתו להתמודד עם שפתו בכלל, ובהקשר הנוכחי, עם טקסטים מורכבים. על
 פי רוב הצורך להתמודד עם טקסטים מורכבים מתעורר עם העלייה בגיל בבית
 הספר, בתקופה שבה התלמיד חווה שינויים פיזיולוגיים ורגשיים (אדי-רקח, בירן
 ופרידמן-גולדברג, 2011).

אתגרי התלמידים, בין שהם תלויי שפה ובין שמורכבות הטקסטים והמשימות היא המקשה עליהם, באים לידי ביטוי בהישגיהם, והתוצאה היא קבוצות הטרוגניות של תלמידים מבחינת התמודדותם עם הטקסט הכתוב. בקבוצות אלה יש תלמידים המתקשים במיוחד וכאלה עם בעיות התנהגות והסתגלות המפריעות לתהליך הלמידה (כהן-נבות, לוי, קונסטנטינוב ואחרים, 2009). בהתייחס לבתי הספר הערביים, מחנכים במגזר הערבי דיווחו כי לא ניתן מענה הולם לתלמידים מתקשים; יש פערים בפעילויות ובמשאבים הניתנים לבתי הספר הערביים ביחס ליהודיים בתחומים שונים לצורכי התמודדות עם התלמידים המתקשים, למשל בהיקף כוח האדם הטיפולי. אם ניקח למשל את הזכות לטיפולים פְּרָה-רפואיים, המעוגנת בחוק, כדוגמה לאתגר המשפיע על התפתחות הילד, ניווכח שילדים ערבים עם צרכים מיוחדים מקבלים בפועל פחות טיפולים מעמיתיהם בחברה היהודית. בתחום ההפרעות בתקשורת המחסור מושתת על מחסור בקלינאים ובקלינאיות תקשורת, בשכר עבודתם הנמוך, במיעוט מוסדות הכשרה למקצוע ועוד. מחסור זה גורם לפגיעה בהתפתחותם של אותם ילדים, בהשתלבותם בחברה ובהתפתחות המקצועות הפרה-רפואיים (נאטור ודוד, 2001). מצב זה מעורר את הצורך בחקירת תהליכי אוריינות כבר בגילאי הגן והילדות. בהבנתנו את התהליכים הללו נוכל לסייע לילד לסלול את דרכו האוריינית להמשך חייו.

מבנה הספר

תשעה מעשרת המאמרים בספר אכן משקפים מחקר בתחום זה. המאמרים יוצרים ארבע קבוצות עניין: הגיל הרך והמוכנות לקראת ראשית הקריאה; התערבות בתהליך רכישת הקריאה; פיתוח אוריינות המבוססת על טקסטים כתובים בסביבות מגוונות (מודפסות או מתוקשבות); והתפתחות לשונית בקרב ילדים עם קשיים מיוחדים. המאמר האחרון שונה במקצת באופיו ומציע מבט פנורמי על התפשטות השימוש בשפה אנגלית בארצות המזרח התיכון. את הספר חילקנו לשני שערים: השער הראשון עוסק בערוצי הבנה בשדה האוריינות; והשער השני עוסק בערוצי תרבות בשדה האוריינות.

חמישה מאמרים נכללים בערוצי ההבנה: המאמר הראשון הוא של **בהאא' מח'ול ועלית אולשטיין**, עורכות הספר, ובו הן חקרו את ה"קידום של מיומנות הבנה בעזרת תוכנית התערבות אינטראקטיבית-אינדיבידואלית ממוחשבת". במאמרן הן מציגות את החשיבות של תוכנית התערבות מקדימה בתחום הקריאה בקרב ילדים דוברי ערבית. מדובר בילדים הנמצאים בסיכון אורייני בגלל

המורכבות של תהליך רכישת הקריאה בתוספת גורמים המקשים על תהליך זה: תופעת הדיגלוסיה בשפה הערבית, מורכבות אורתוגרפית, מעמד סוציו-אקונומי נמוך וגורמים רגשיים וחברתיים הקשורים במעבר ללימוד פורמלי. ממצאי המחקר הראו כי תוכנית ההתערבות הצליחה לקדם את מיומנויות ההבנה ואת אוצר המילים של התלמידים הנמצאים בסיכון אורייני בהשוואה לתלמידי קבוצת ההשוואה שקיבלו רק הוראה כיתתית, וזאת מעבר לרמת המוטיבציה של התלמידים והחונכות. אולם, הממצאים גם מצביעים על התפקיד המתווך של מוטיבציה בקידום המיומנויות של ההבנה. נצפה כי השיפור המרבי לאורך המדידות חל בקרב תלמידים בעלי מוטיבציה גבוהה שנחנכו על ידי חונכת בעלת רמת מוטיבציה גבוהה גם היא. מסקנת החוקרות היא שיש צורך בהתערבות מובנית ושיטתית לשם סגירת פערים במיומנויות הבנה בקרב תלמידים הנמצאים בסיכון אורייני, ושלמוטיבציה של התלמיד ושל המורה חשיבות רבה בהאצת תהליך הלמידה של קריאה וכתבה ובקידומו.

המאמר של **ורד וקנין-נוסבאום, סוהיר סבאח ורנדה עבאס** מתאר את מחקרן של השלוש על "התרומה של מודעות מורפולוגית להבנת הנקרא בערבית", וביתר דיוק בשלב ביסוס הקריאה. באופן ממוקד נבחנה תרומתה הייחודית של המורפולוגיה ושל סוגים שונים של מודעות מורפולוגית (מעבר לפענוח פונולוגי) להבנת הנקרא בקרב תלמידי כיתות ב'. מודעות מורפולוגית על כל היבטיה (הטיות, גזירות, סמיכות גזורה) נמצאה כתורמת להבנת הנקרא ולהבחנה בין קוראים מתקשים לקוראים מיומנים.

הסוגיה של קלות וקושי בלמידת טקסט מסוים והיכולת ללמוד אותו קשורה במידת רבה בשיטת ההוראה. בכך עוסק מחקרן של **ראויה ג'רג'ורה-ברבארה ורימא אבו-ג'אבר בראנסי**, "שילוב אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה בהוראת הטקסט העיוני". הן סבורות ששיטת ההוראה היא הגורם הראשי להבנה, ללמידה ולהתעניינות, ולכן היא גם עלולה לגרום לחוסר עניין, המשתקף אצל חלק מן התלמידים בהשלמה עם אי הצלחתם, עד כדי התנתקות וזרות. המחקר, שבחן שילוב מוצלח של תקשוב ואסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה בהוראה בכלל ובהוראת הטקסט העיוני בפרט, מוכיח שהשפה הערבית היא שפה מתפתחת ופתוחה לקבלת שינויים, ואין היא שפה קפואה שאבד עליה כלח בעידן הדיגיטלי.

המאמר מציע למורים אסטרטגיות שונות להוראת טקסט עיוני בעילות מרובה תוך כדי הפקת תוצאות טובות יותר בתקופת זמן קצרה יותר. המאמר של **בהא' מח'ול ות'וריא קובטי-משיעל**, "השפעות הסוגה הספרותית ואופן הצגת הטקסט על הבנת הנקרא", מציג מחקר ייחודי שנועד להבין את

הדינמיקה שבין טקסט מודפס לטקסט כתוב המוצג בסביבה מתוקשבת ואת השפעתו על האוריינות של תלמידים לקראת סיום בית הספר היסודי. ממצאי המחקר מוסיפים רכיב משמעותי להשפעת שתי הסביבות (המודפסת והמתוקשבת) על תפקוד התלמידים בהבנת הנקרא כפונקציה של הסוגה הספרותית שהתלמיד מתמודד עמה (סוגה מידעית לעומת נרטיבית). הפרק מעלה סוגיות והארות לדיון ציבורי-אורייני ביחס לשילוב וקידום מיומנויות האוריינית הדיגיטלית בתהליך ההוראה והלמידה בחינוך הלשוני.

המאמר של ח'לוב קעואר ויהודית רוזנהויז, "הערכה של תפיסת דיבור אצל ילדים דוברי ערבית עם ליקויי שמיעה", מתאר שני מבחנים להערכת תפיסת דיבור בשפה הערבית. מבחנים אלה, פרי עבודתה של קעואר, עוסקים ברמה האנליטית הפונולוגית של ההגאים בערבית (מבחן Arabic Speech Pattern Contrast, ArPiSPaC) וברמת המילה החד-הברתית (Arabic AB, ArAB), ומתאימים מבחינה שפתית וקוגניטיבית לילדים צעירים דוברי ערבית. המבחנים משמשים כיום להערכת תפקודם השמיעתי של ילדים לקויי שמיעה במוסדות רבים במגזר הערבי בצפון הארץ ותורמים לשיקום יכולת התפיסה השמיעתית של ילדים אלה.

בערוצי התרבות נכללים גם כן חמישה מאמרים: חוה תובל ועביר שאהין מתמקדות במאמרן "טקסטים גרפיים כשפה כתובה בגן הילדים" בחקירת איוורים נרטיביים ואיוורים מדעיים של ילדי גן חובה ומעלות בו שתי שאלות עיקריות: (א) באיזו מידה עשוי הציור לשמש ככלי תקשורתי ואפיסטמי המסייע לקידום הלמידה על תופעה או אובייקט המתועדים בגן בנקודת זמן נתונה. (ב) באיזו מידה הציור של ילדי הגן מסמל את התכונות של האובייקט המיוצג בהתאם למטרות התקשורתיות של הפעילות. הפרק מציג את הכישורים האורייניים שילדי הגן הזדקקו להם לשם הבחנה בין איור נרטיבי לאיור מדעי. ממצאי המחקר מעידים על כך שלרוב ילדי הגן הייתה מודעות למוסכמות ולמאפייני כל אחד מהאיוורים ונאמנות לכללי המטלה ולהוראותיה.

נקודת המוצא במאמרו של בסיליוס בוארדי בספר זה, "הרהורים על הוראת הספרות בין כותלי בתי הספר הערביים בישראל: הטקסט הספרותי הערבי כמכניזם לשינוי תרבותי", היא שהטקסט הספרותי הערבי יכול למנף את דרכי החשיבה הקיומיות של התלמיד הערבי ושל האדם הערבי בכלל. הכותב מציע הן טקסטים חתרניים והן מסגרת תאורטית הנשענת על "תאוריית המקדש" של

המבקר והמחבר הסורי כמאל אבו דיב ועל "התיאוריה הדיאספורית" שפיתח הפילוסוף אילן גור-זאב. המאמר אינו מציע שיטות הוראה ספציפיות אולם הוא מכון לכיוון הדיאלוג הפורה בתוך מסגרת כיתתית דמוקרטית, בעודו מנתח שירים חתרניים שترגם בעצמו מערבית.

בתחום לקויות השפה והתקשורת נוגע גם מאמרן של רחל יפעת, עירית מאיר וסיגל עוזיאל-קרל, "קלינאי תקשורת ערבים בישראל: עמדות לגבי התאמה לשונית-תרבותית בהכשרה האקדמית ובעבודה המקצועית". המחקר בדק את עמדותיהם של קלינאי תקשורת ערבים בארץ ביחס להכשרתם האקדמית ואת השירותים הניתנים לאוכלוסייה הערבית בתחום הפרעות בתקשורת בישראל. מן הממצאים עולה כי למרות מגמה של שינוי בשנים האחרונות, על תוכנית הלימודים ועל ההשתלמויות והכנסים המקצועיים לעבור שינויים והתאמות לשפה ולתרבות הערבית. עוד נמצא כי יש צורך לשפר את ההסברה בקרב הציבור הערבי בכל הקשור לתחום של הפרעות בתקשורת ולשירות שאפשר לקבל מקלינאי תקשורת במוסדות ציבוריים.

המאמר של עביר שאהין וסיגל עוזיאל-קרל, "ביטויים מרפררים של ילדים דוברי ערבית בנרטיבים דבורים כתובים", מציג את ממצאי מחקרן. המחקר ארך שנתיים ובחן את יכולתם של תלמידי כיתה ד' דוברי ערבית להשתמש בביטויים מרפררים (שימוש באזכורים) לצורך ארגון מידע בשיח נרטיבי דבור לעומת כתוב. אחת ממטרותיו הייתה לבחון את השפעת הדיגלוסיה על כישורי שיח נרטיבי. משתתפי המחקר התבקשו לספר סיפור לפי תמונות בספר. כל משתתף סיפר את הסיפור פעמיים - פעם בעל פה ופעם בכתב. בשלב השני, כשהמשתתפים היו בכיתה ה', נאספו מהם ציוני הבנת הנקרא בבחינת המיצ"ב שהם עברו באותה שנה. ניתוח הנרטיבים שנאספו התמקד בשימוש בחמישה סוגים של אמצעי רפרור (בשתי האופנויות, הדבורה והכתובה): תווית ידוע, חזרה לקסיקלית, מורפמה חבורה, כינוי גוף פרוד ונושא אפס. הממצאים מצביעים על דמיון בין המשתתפים בשימוש בביטויים מרפררים בשפה הדבורה והכתובה, אולם נמצאו הבדלים בין-אישיים בין המשתתפים בתדירות השימוש בסוגים מסוימים של ביטויים מרפררים. המאמר דן בהיבט האורייני של היכולת להשתמש בסוגי ביטויים מרפררים מסוימים בשיח לבין הצלחה בהבנה הנקרא; כמו כן, בניגוד לטענה ששליטה בשפה הכתובה היא התנאי היחיד לרכישת אוריינות, המחקר הנוכחי מצביע על כך שהאוריינות מיושמת בשתי הווריאציות של הערבית - הדבורה והכתובה.

כל תלמידי ישראל במערכת הציבורית לומדים אנגלית. נזיה קסיס, שכתב על "התפשטות השפה האנגלית בקרב האוכלוסייה הערבית והיהודית בפלסטין לפני קום המדינה", חורג מעט מן האופי המחקרי הפורמלי של מאמרי הספר. הוא נע אחורנית לתחילת המאה העשרים, ובמאמר רחב יריעה משרטט את ההיסטוריה של התפשטות השפה האנגלית ואת מעמדה בארץ בימי שלטון המנדט הבריטי - 1948-1918 - על רקע חדירתה לארצות השכנות. הוא מדגיש את התפקיד של המשלחות המיסיונריות בהקמת בתי ספר והחלת הוראת השפות האירופית. המאמר מחייה לעיני הקורא את תוכנית הלימודים, הספרים, הבחינות והתעודות בבתי הספר הערביים ובתי הספר היהודיים כאחד.

הספר מיועד בראש ובראשונה לעוסקים בתחומי ההוראה השונים בערבית כשפת אם. יש בו תיעוד חשוב של ההתפתחות הלשונית בערבית ועיסוק נרחב בנושאי הדיגלוסיה והאוריינות. שניים מן המאמרים עוסקים בילדים דוברי ערבית עם צרכים מיוחדים, ובכך משלימים את התמונה לגבי תפיסות של הוראה ודידקטיקה בחינוך המיוחד.

קהל יעד נוסף של ספר זה הוא חוקרי שפה והתפתחות לשונית באופן כללי וסטודנטים מכל תחומי הלשון והשפות. השילוב המיוחד הזה בין מחקר תאורטי להוראה בשטח הופך את הספר לשימושי עבור חוקרים ומורים כאחד.

מקורות

אדי-רקח, א', בירן, ה' ופרידמן-גולדברג, ש' (2011). חטיבות ביניים: מאפיינים ואתגרים. סקירה מוזמנת כחומר רקע לעבודת ועדת שפה ואוריינות של האקדמיה הלאומית למדעים. נדלה מתוך <http://education.academy.ac.il>

אמארה, מ' (2013). הוראת השפה הערבית בקרב תלמידי יהודים בישראל: מגישה ביטחונית לגישה אזרחית. בתוך השפה הערבית בישראל: בין קונפליקט לאומי למציאות (פרסום אלקטרוני). ירושלים: מכון ון ליר.

אסמיר, נ' (2001 [ערבית]). חינוך לשוני ולימוד קריאה למתחילים. מכללת בית ברל: המכון האקדמי להכשרת מורים ערבים. אסמיר, נ (2001). *التربية اللغوية وتعليم القراءة للمبتدئين*. الرسالة، كلية بيت بيرل: المعهد الأكاديمي العربي للتربية.

כהן-נבות, מ', לוי, ד', קונסטנטינוב, ו', עוואדיה, א', ברוך-קוברסקי, ר' וחסין, ט' (2009). מיפוי דרכי הפעולה של בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים לקידום התלמידים המתקשים. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

משרד החינוך (1991 [ערבית]). מדריך למורה לספר אל-רא'אד לכיתה א'. חיפה: האגף לתוכניות לימודים. وزارة التربية والتعليم (1991). *مرشد المعلم لكتاب الرائد للصف الأول*. حيفا: مركز المناهج التعليمية.

- משרד החינוך (2015). סיכום שיח משרד החינוך - אקדמיה בנושא אוריינות בשפת אם. נאטור, ר' ודוד, ש' (2001). חינוך מיוחד בחברה הערבית בישראל: פרופיל של אפליה מוסדית. ירושלים: שתיל.
- Elish-Piper, L., Wold, L. S., & Schwingendorf, K. (2014). Scaffolding high school students' reading of complex texts using linked text sets. *Journal of Adolescents & Adults Literacy*, 57(7), 565-574.
- Saiegh-Haddad, E. (2003) Linguistic distance and initial reading acquisition: The case of Arabic diglossia. *Applied Psycholinguistics*, 24, 431-451.
- Saiegh-Haddad, E. (2004). The impact of phonemic and lexical distance on the phonological analysis of word and pseudo words in a diglossic context. *Applied Psycholinguistics*, 25, 495-512.
- Saiegh-Haddad, E. (2005). Correlates of reading fluency in Arabic diglossic and orthographic factors. *Reading and Writing*, 18(6), 559-582.
- Saiegh-Haddad, E. (2007). *Enhancing mother tongue literacy in Arabic evaluations report*. Tel Aviv: CET.
- Saiegh-Haddad, E., & Henkin-Roitfarb, R. (2014). The structure of Arabic language and orthography. In E. Saiegh-Haddad & M. Joshi (Eds.), *Handbook of Arabic Literacy*. Springer: The Netherlands.